

Τα Καλαντόφωτα στον Πόντο, τότε και τώρα... (Μυροφόρα Ευσταθιάδου, Δρ. Λαογραφίας)

/ [Πεμπτούσια](#)

Τα Καλαντόφωτα, το Δωδεκαήμερο από τα Χριστούγεννα έως τα Φώτα ήταν για τους Έλληνες του Πόντου μια περίοδος με πληθώρα μαγικών στοιχείων και προχριστιανικών επιβιώσεων. Είναι ημέρες που ξεφεύγουν από τον καθημερινό χρόνο και την κανονικότητα της ζωής και περνούν στον «ιερό» χρόνο. Μεταξύ των λαϊκών ανθρώπων υπάρχει ένα άτυπο, συμβόλαιο, άγραφοι νόμοι δηλαδή που προστάζουν πώς πρέπει να δρούμε τις συγκεκριμένες μέρες για να αποφύγουμε τα δαιμόνια και να εξασφαλίσουμε «ευετηρία» για τη νέα χρονιά.

Τους κανόνες που θέτει το συμβόλαιο, τους ακολουθούν όλοι, ανεξαιρέτως αν πιστεύουν στην αποτελεσματικότητά τους περισσότερο ή λιγότερο. Οι «ρόλοι» είναι γνωστοί και διακριτοί. Άλλος ο ρόλος του σπιτονοικοκύρη, άλλος της γυναίκας του σπιτιού κι άλλος του παιδιού. Όλοι, συντεταγμένα, συμμετέχουν στα «έθιμα» που τους παραδόθηκαν, διαμορφώνοντας έτσι τα «ήθη» της κάθε εποχής. Ήθη και έθιμα, λοιπόν, επιβιώνουν μέσα στο χρόνο και το παρελθόν ζει μέσα από τη ζωή του παρόντος.

Το 1940 ο μελετητής της ελληνικής λαϊκής θρησκείας Martin Nilson παρατηρεί ότι «ο Χριστιανισμός εύκολα σάρωσε τους μεγάλους Θεούς (π.χ. τη θέση του Ποσειδώνα πήρε ο Άγιος Νικόλαος) αλλά οι μικρότεροι δαίμονες της λαϊκής πίστης αντιστάθηκαν με πείσμα. Στην ποντιακή παράδοση (και όχι μόνο) αντιστάθηκαν οι Καλλικάντζαροι, τα ιδιαίτερα αυτά δαιμόνια, που εμφανίζονται μόνο τα Καλαντόφωτα. Πίστευαν ότι ο Άδης είναι «ανοιχτός» αυτές τις μέρες και ότι οι ψυχές παίρνουν διάφορες μορφές. Έτσι, λοιπόν, έπρεπε να εφευρεθούν τρόποι, ώστε να κρατήσουν μακριά από κάθε σπίτι τα δαιμόνια αυτά. Ο πιο διαδομένος και... αποτελεσματικός τρόπος, σ'ολόκληρο τον Πόντο, ήταν το καλαντοκούρ'. Ήταν ένα χοντρό κούτσουρο που έκαιγε στο τζάκι κάθε βράδυ, ιδιαίτερα, όμως, την παραμονή της Πρωτοχρονιάς. Η φωτιά κρατά μακριά το δαιμόνιο και... ακόμα κι αν τολμήσει να πλησιάσει, το καίει! Έτσι εξηγούσαν τους περίεργους θορύβους στο τζάκι. Αν για κάποιο λόγο έσβηνε η φωτιά, το θεωρούσαν κακό σημάδι. Σε κάποιες περιοχές του Πόντου, «καλαντοκούρ'» ονομάζουν τη λεπτή βέργα που

τοποθετούν πάνω στη βασιλόπιτα, κυρίως τα πρωτότοκα παιδιά, λέγοντας:

«Εξέβαμε ασ΄σην κακοχρονίαν, εσέβαμε σην καλοχρονίαν,
υ΄είαν κι ευλο΄ϊαν, δώσ΄τεν τ΄άλογον κριθάρια».

Ένα άλλο έθιμο που σχετίζεται άμεσα με την Πρωτοχρονιά είναι το Καλαντίασμαν τη πεγαδί. Τα μεσάνυχτα της Πρωτοχρονιάς έπαιρναν το πρώτο νερό από τα πηγάδια και τα ποτάμια. Είναι το λεγόμενο καλαντόνερον, το οποίο έφερναν στο σπίτι. Έπιναν όλοι από λίγο και ράντιζαν μ΄αυτό το σπίτι, την αυλή, τα χωράφια και τα ζώα τους. Αμίλητος έπρεπε να πάρει κανείς το νερό, αμίλητος να το φέρει σπίτι και αμίλητος να ραντίσει όλους τους παραπάνω χώρους. Αυτό συνέβαινε κυρίως «για να μη αγνεφεί η νερομάισα τη πεγαδί». Μεταφορικά ερμηνεύεται ως εξής: το νερό, ως πολύτιμο στοιχείο της ζωής είναι ευπρόσβλητο από το «μάτι» των ανθρώπων.

Σο καλαντίασμαν τη πεγαδί πήγαιναν κυρίως νέες κοπέλες, με διάφορα δώρα. Τοποθετώντας τα στο πηγάδι έλεγαν: «Κάλαντα καλός καιρός, πάντα και του χρόνου».

Πίστευαν πως η ροή του νερού σταματάει για λίγο, κατά την αλλαγή του χρόνου. Αν έβλεπε κάποιος αυτό το μαγικό φαινόμενο, ό,τι ζητούσε θα το αποκτούσε μέσα στον καινούργιο χρόνο, «θα επλερούτον σα μουράτια τ΄». Παίρνοντας κανείς το νερό, δεν έπρεπε να γυρίσει πίσω. Γιατί θα έπεφταν τα άστρα του ουρανού και θα έσβηναν μέσα στο νερό. Τότε τα νερά «΄γνεφίζ΄νε». Αν γυρίσει κανείς πίσω του να

δει, θα αρρωστήσει ψυχικά. Γι αυτό και δεν πήγαιναν σο καλαντίασμαν οι λεχώνες. Άλλωστε, είναι γνωστό στην ποντιακή παράδοση ότι το κάθε πηγάδι φυλάει ένα δαιμόνιο, ένας δράκος. Το νερό είναι βασικό στοιχείο ζωής. Η αλόγιστη χρήση του, δεν επιτρέπεται. Πρέπει, λοιπόν, να υπάρχει ένας ανασταλτικός παράγοντας για να αποφεύγεται η σπατάλη του.

Οι νέες κοπέλες περίμεναν, όπως ανοίγει η βρύση, έτσι να ανοίξει και η τύχη τους. Για να εξευμενίσουν τη δύναμη και την αρνητική ενέργεια που μπορεί να προκληθεί από το νερό, προσέφεραν, κυρίως μήλα και ξηρούς καρπούς. Τα ελεύθερα παλικάρια του χωριού, παραμόνευαν και μόλις έφευγαν οι κοπέλες, έτρωγαν τα φρούτα. Αυτός που θα έτρωγε το μήλο της συγκεκριμένης κοπέλας, λέγεται ότι θα την ερωτευόταν και σύντομα θα την παντρευόταν. Η δύναμη του τόπου και του χρόνου που συνέβαινε το συγκεκριμένο περιστατικό, επενεργούσε με τρόπο μαγικό στο ζευγάρι. Η ποντιακή παράδοση επιβεβαιώνει το γεγονός:

«Ανάθεμα π'έκρέμιζεν το μήλον σο πεγάδιν
Το μήλον είχεν φάρμακον και το πεγάδ'μά'είας
Μα'εύ' εμέν, μα'εύ' κι εσέν', μα'εύ' τοι δυ'ς εντάμαν
Η κόρ'μα'εύ' Ελληνικά, ρωμαίικα παλικάρια...»

Τα Καλαντόφωτα συναντάμε και πολλά άλλα έθιμα στον Πόντο, περισσότερο ή λιγότερο γνωστά, τα χριστουγεννιάτικα, πρωτοχρονιάτικα και τα κάλαντα των Φώτων, το δρώμενο των Μωμό'ερων, τη βασιλόπιτα, τα λαβάσια και τα τριγώνια, τα κοκκία των Φώτων και άλλα. Δε θα να αναφερθώ εκτενώς σ'αυτά γιατί όλοι τα έχετε ακούει, οι περισσότεροι συμμετείχατε σ'αυτά σε μικρότερη ηλικία και οι λιγότεροι τα διατηρείτε ακόμη και σήμερα.

Στέκομαι μόνο σε δύο έθιμα τα οποία έχουν ιδιαίτερη σημασία γιατί διατηρούνται και σήμερα στον Πόντο. Στις ποντιόφωνες εστίες της Τραπεζούντας, στην Τόνα, στη Ματσούκα, στην κοιλάδα του Όφews ποταμού και στα χωριά των Σουρμένων, στις 13 Ιανουαρίου, παραμονή Πρωτοχρονιάς με το παλιό, ομάδα μεταμφιεσμένων με γέρον, γραία, νύφεν, άρκον, πήγαν από σπίτι σε σπίτι ρίχνοντας ένα άδειο τσαντάϊ. Το τσαντάϊ γέμισε με αποξηραμένα φρούτα και ξηρούς καρπούς. Στο χωριό Άνωθος του Όφews ποταμού, η ομάδα μεταμφιεσμένων φωνάζει απ'έξω στο σπιτονοικοκύρη:

- Καλαντάρ', Καλαντάρ' επάν' αρ' νικόν, επουκά θελ'κόν σο σαρπί σ' πολλά περεκέτια!
- Ντό θέλεις;(λέει ο σπιτονοικοκύρης) Ζαχρέν έν'. Κριθάρ'έν'. Τσίρια είν'. Κιούπ'απίδια είν'.Μήλα είναι. Ούβας είν'. Λευτοκάρια είν'. Ρούχα είν'. Παράν έν'... Ντό θέλεις;
- Ας'ούλα απ'ολίγον!!!

Απαντούν οι μεταμφιεμένοι. Το έθιμο το ονομάζουν σε άλλα χωριά Kalandar, ή Momoyer ή Κοντσολόσια ή Korakoncolos, δηλαδή Καλλικάντζαροι. Η ευχή «επάν'αρνικόν , επουκά θελ'κόν» θυμίζει και τα πρωτοχρονιάτικα κάλαντα της ευρύτερης περιοχής Αργυρούπολης:

«Αε-Βασίλης έρχεται αση Λιαρί μερέαν,
φορτούται τρανόν δίσακκον, γομάτον ευλο'ίας,
αν δήτε μας καλόν παχτισί', αν δήτε άσπρα παράδες,

να γεννούνε τα χτήνια 'σουν, ν'εφτάν'θελ'κά μουσκάρια,
να γεννούν και τα πρό'ατα, ν'εφτάν' άσπρα αρνόπα,
να 'ίνταν τα γενήματα, τ'άμπάρια να γομούνταν,
να έρχουνταν κι οι ξενιτιάρ'με τα πολλά γορόσια».

Ένα ακόμη έθιμο διατηρείται στη Σινώπη σήμερα, θυμίζοντας ένα αντίστοιχο που συνέβαινε στα παράλια του Πόντου, πριν τον ξεριζωμο. Κορίτσια και γυναίκες τότε κατέβαιναν στη Μαύρη Θάλασσα μ'ένα σκεύος γεμάτο κορκότα. Τα έριχναν στη θάλασσα και γέμιζαν το σκεύος με νερό και βότσαλα. Ράντιζαν όλο το σπίτι και ένα βότσαλο το τοποθετούσαν στο σκεύος που έκαναν ζύμη για... να υπάρχει αφθονία στα οικιακά εφόδια (όσα και τα βότσαλα της θάλασσας δηλαδή).

Στους δρόμους της Σινώπης τώρα, την προηγούμενη εβδομάδα οι κάτοικοι κατασκεύασαν ξύλινα καράβια, όπου τοποθέτησαν βότσαλα από τη Μαύρη Θάλασσα. Γύρισαν σε όλες τις γειτονιές της πόλης και οι κάτοικοι έριξαν μέσα στα καράβια φρούτα και ξηρούς καρπούς, φωνάζοντας : Χελέσσα, γιαλέσσα, έγιαμόλα, έγιαλέσσα.

Επανέρχομαι στο Δωδεκαήμερο στον Πόντο και στα Φώτα, όποτε και ανοίγουν οι ουρανοί, τα ζώα μιλούν στο μαντρί και με τον καθαγιασμό των υδάτων εξαφανίζονται, κατά τη λαϊκή δοξασία όλα τα δαιμόνια και επιτυγχάνεται η έννοια του καθαριού. Αντί κάποιου εθίμου για τα Φώτα, σας διαβάζω από τη Γη του Πόντου του Δημητρίου Ψαθά ένα απόσπασμα που περιγράφει τον εορτασμό των

Θεοφανείων στην Τραπεζούντα, μία από τις τελευταίες χρονιές πριν τον ξεριζωμό:

Ασταμάτητα έπεφτε το χιόνι. Το κρύο ήταν τσουχτερό. Τα παλληκάρια ωστόσο, που θ'αγωνιζόντουσαν, δεν έδειχναν να σκωτίζονται. Νέοι, γεροδεμένοι, βρισκόντουσαν από νωρίς στην παραλία. Κάθε ενορία είχε επιλέξει έναν. Άλλος από τον Αη Γρηγόρη, άλλος από την Αγιά Μαρίνα, τα Εξώτειχα, τον Άγιο Βασίλειο, τον Πόζτεπε και αλλού..... Αλλά νάτη κιόλας κατεβαίνει η πομπή με το Μητροπολίτη Χρύσανθο ντυμένον στα ολόχρυσα, με τους παππάδες, τους ψαλτάδες, τα εξαπτέρυγα..... Το χιόνι γίνεται όλο και πιο πυκνό κι ο αέρας όλο και πιο μανιασμένος. Αργά-αργά προχωρεί η πομπή με ψαλμωδίες και φτάνει μέχρι την παραλία που ανεμοδέρνεται και θαλασσοχτυπιέται με βρόντους που αντιλαλούν σαν κανονιές στο Γκιουζέλ-Σαράι...

Εν Ιορδάνη βαπτιζομένου Σου Κύριε...

Με το σήκωμα του Σταυρού όλοι οι αγωνιστές πετάνε απ'τους ώμους τα παλτά τους και χυμούν μέσα στα ολόρθα κύματα της Μαύρης Θάλασσας.... Που να βρεθεί ο Σταυρός μέσα σε τούτο κακό; ...Ποιά ενορία νίκησε; Ο Αη Γρηγόρης; ο Αη Βασίλης; η Αγιά Μαρίνα; ο Πόζ τεπες; Ο νικητής αναψοκοκκινισμένος απ'την προσπάθεια σκαρφαλώνει στη μικρή χερσόνησο και δίνει το Σταυρό στο Δεσπότη.... Και του χρόνου! Θεέ μου! Πότε τάχα θα μεγαλώσω κι εγώ να πιάσω το Σταυρό;

Η ευχή «πάντα και του χρόνου» που δίνουμε κάθε Πρωτοχρονιά, είναι ένα είδος υπόσχεσης. Η φράση «και του χρόνου», υπάρχει μόνο στην ελληνική γλώσσα. Λέμε πρώτα το «πάντα», αλλά αυτό είναι αρκετά αόριστο. Δίνουμε, λοιπόν, την υπόσχεση ότι και του χρόνου θα συνεχίσουμε την ίδια παράδοση, ακολουθώντας

έτσι μια αλυσιδωτή, σταδιακή αλληλουχία.

Κλείνοντας, θα ήθελα να θέσω κάποια ερωτήματα στα οποία ο καθένας μπορεί να δώσει τη δική του ερμηνεία, ανάλογα με τα βιώματα και τα πιστεύω του. Γιατί διατηρούμε αυτά τα έθιμα; Γιατί κόβουμε βασιλόπιτα; Γιατί λέμε τα κάλαντα; Μήπως πιστεύουμε ακόμη σε δαιμόνια; Οι πρόγονοι μας στον Πόντο ήταν απλοϊκοί; Ήταν αφελείς; Η παράδοση είναι γραφική;

Τα έθιμα που δεν έχουν ποια χρηστική αξία έχουν στην πράξη καταργηθεί. Τα έθιμα που διατηρούμε και σήμερα έχουν κάποιο λόγο ύπαρξης. Τα διατηρούμε ίσως για την αισιοδοξία που εμπνέει η ανάμνηση. Ίσως για τη γοητεία της αναπαράστασης. Κάποιοι γιατί πιστεύουν στην ευετηρία που προκαλούν τα έθιμα. Άλλοι γιατί είναι νοσταλγοί του παρελθόντος. Οι περισσότεροι, για να μη χαθεί η παράδοσή μας. Η αγωνία για τη διάσωση της παράδοσης, καθιστά την Παράδοση μια έννοια πιο δυνατή, ακόμη και από την πατρίδα. Μπορεί να μη ζούμε πια στον Πόντο, αλλά η Παράδοση έχει αναλάβει το βάρος, για 'μας τους Πόντιους να υποκαθιστά ακόμη και την ιστορική μας πατρίδα, τον Πόντο.

Έχουμε συμβολοποιήσει την έννοια της πατρίδας, μέσα από την ποντιακή παράδοση. Έτσι, η έννοια της πατρίδας υπάρχει στο χρόνο και όχι μόνο σε ένα συγκεκριμένο τόπο. Η επιβίωση, η αναβίωση και η αναπαράσταση αυτών των εθίμων, λειτουργούν και «θεραπευτικά» στο τραύμα του ξεριζωμού.

Σήμερα, εν έτει 2018, η Παράδοση είναι μια μορφή αντίστασης.